

ІДЕЯ ВСЕБІЧНОГО ВИХОВАННЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ УКРАЇНИ XVI – ПОЧАТКУ XVII СТОЛІТЬ

Тетяна ОКОЛЬНИЧА (Кіровоград)

Анотація: в статті автором розкривається особливості розвитку ідей всебічного виховання в педагогічній думці України XVI – початку XVII століть та характеризується вплив західноєвропейської гуманістичної думки на українську педагогічну думку XVI – XVII століть.

Аннотация: в статье автором раскрываются особенности развития идей всестороннего воспитания в педагогической мысли Украины XVI – XVII веков и характеризуется влияние западноевропейской гуманистической мысли на украинскую педагогику XVI – XVII веков.

Ключові слова: ренесансний гуманізм, православна педагогіка, народна педагогіка гуманістичний антропоцентризм, виховний ідеал.

На сучасному етапі розвитку суспільства в Україні суттєвою характеристикою освіти є перехід до гуманістичної парадигми, згідно з якою у центрі всіх освітніх процесів повинна стояти особистість дитини. У Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті одним із пріоритетних завдань у системі освіти визначено всебічний розвиток, гармонійність і цілісність особистості.

Питання всебічного виховання особистості являється актуальним для сучасного суспільства. Саме у формуванні молодих людей з творчими потенціями, високим рівнем моральних принципів та розумово-вольовою активністю зацікавлена наша держава.

Для сучасних науковців та педагогів пріоритетного значення набуває необхідність вивчення, переосмислення та узагальнення

ціннісних засад всебічного виховання надбаннями української та зарубіжної педагогіки, що відповідає стратегічним завданням, визначеними такими державними документами. Як Закон України «Про освіту», Державна національна програма «Освіта (Україна XXI століття)».

Виконати поставлену мету неможливо без переосмислення педагогічного досвіду минулого, адже створена упродовж віків самим народом система ідеалів, поглядів, переконань, ідей, традицій, звичаїв, покликана формувати за допомогою специфічних засобів і методів тілесні та духовні складові особистості людини, світоглядні засади життєдіяльності, ціннісні орієнтації, передавати від покоління до покоління соціальний досвід тощо.

Для кращого усвідомлення ідеї всебічного виховання особистості необхідно дослідити історію цього питання, місце, яке відводилось йому в педагогіці, зокрема XVI – XVII століття, оскільки зазначений період позначався розробкою конструктивних ідей всебічного виховання особистості і є маловивченим.

Окремі аспекти розвитку ідей всебічного виховання в Україні в даний період розглядали такі вчені, як М. Тендрякова, К. Чистов, Г. Любимова, А. Бабурін, В. Нічик, В. Литвинов, Я. Стратій та ін.

Враховуючи актуальність даної проблеми для сучасного суспільства, метою нашої статті є аналіз взаємодії православної традиції у педагогіці України та західноєвропейської гуманістичної думки XVI – XVII століть у розвитку ідей всебічного виховання.

Педагогічна думка України з кінця X століття орієнтувалася на православну християнську релігію. Саме християнство було джерелом освіти й виховання в стародавній Русі. Великого значення надавалося душевним якостям людини, її внутрішньому стану у спілкуванні з Богом. Педагогіка загалом розумілася як “душевний устрій” [2, 102], як допомога в оволодінні морально-етичними цінностями християнства, наставлянні людини на шлях спасіння. Виховання має бути звернене не стільки до розуму, скільки до серця, бо, як вважалося, саме останнє є джерелом справжньої мудрості.

Невіддільна від релігійної доктрини, православна педагогіка виробила комплекс відповідних виховних засобів – молитва, сповідь, пости і тілесні покарання. Поряд із церковною педагогікою існувала педагогіка сімейно-патріархальна з сильною владою батька й високим моральним авторитетом матері.

Православна традиція у педагогіці мала як позитивні, так і негативні риси. Вона також мала як точки зіткнення, так і розбіжності з

західноєвропейською католицькою. Схожість полягала в меті виховання справжнього християнина, у прилученні людини до Бога.

Отже, можна говорити про вплив західноєвропейської гуманістичної думки на педагогіку українських земель у XVI і особливо XVII століттях.

Ідеї західноєвропейських гуманістів справили відчутний вплив на педагогіку й шкільництво України, але вони не могли бути сприйнятими без змін.

Вони сприяли передусім зміні уявлень про людину як об'єкт виховання і проявилися у філософсько-антропологічній сфері. В. Литвинов, проаналізувавши староукраїнські пам'ятки XV – початку XVII століття, схарактеризував погляди їхніх авторів на проблему людини. В. Нічик, В. Литвинов, Я. Стратій виділили три етапи становлення гуманізму в Україні:

1. приблизно до середини XVI століття – типологічно схожий з італійським, коли гуманістів цікавить переважно суспільно-політична тематика, етичні й естетичні питання;
2. з другої половини XVI – до початку XVII століття, коли відбувається інтенсивна розробка ранньогуманістичних положень в переплетінні з реформаційними, важливими аспектами візантійського Відродження. Саме в ці роки активно формується історична самосвідомість українського народу, розвивається ідея гуманістичного патріотизму;
3. друга половина XVII – початок XVIII століття – характеризується подальшим розвитком гуманістичних ідей у значно меншому переплетінні з реформаційними [3, 23-24].

Вітчизняні мислителі XVI століття багато уваги приділяли питанням людського буття, його цінності, місця людини в світі, її призначення. До тих, хто найближче підійшов до принципів гуманістичного антропоцентризму, відносять Григорія Саноцького, Юрія Дрогобича, Павла Кросненського, Станіслава Оріховського, Симона Пекаліда та інших.

Українським гуманістам XVI століття була відома одна з центральних ідей ренесансної антропології – єдності мікро- і макрокосму. Вони розуміли людину як “малий світ”. Вони підкреслювали цінність земного життя, його самодостатність і високе призначення людини. Гуманісти епохи європейського Відродження підкреслювали саме ті риси, які церква вважала гріховними, виявом надмірної гордості. Вони обстоювали значущість власного “я”, виступали проти приниження людської особистості.

Гуманізму притаманні заперечення аскетизму, оптимістичний погляд на людську природу. Все це можна побачити й у творчості Ю. Рогатинця, С. Оріховського, К. Транквіліона-Ставровецького та

інших, які не відмовляли людині у праві на життєві радощі, насолоду, милування красою землі, мистецтвом.

Європейські мислителі епохи Відродження прагнули, хоча не завжди послідовно, подолати недооцінку тілесного в людині, гармонійно поєднати душу й тіло. Тенденцію до реабілітації тіла, матеріально-чуттєвого світу й природи людини можна побачити і в працях українських митців XVI століття. Варто зазначити, що в Україні ще з давніх часів існувала традиція уважного ставлення до цього боку людського ества, поцінювалися краса, сила й спритність людського тіла. У “Поученні” Володимира Мономаха, наприклад, йдеться не лише про моральні чесноти князя, а й про його фізичні якості: “диких коней своїми руками пов’язував у пуші”, загонив “по сто звірів без усякого зусилля”.

Пріоритетного значення українські гуманісти надавали розумові. К. Транквіліон-Ставровецький розрізняє розум і ум: ум – “суть душі, джерело всякого розуму людського”, а розум “зовні в душу приходить. Якщо чогось від когось іншого навчишся і зрозумієш, то є розум” [4, 82]. Слово й голос людини – це “світ ума”, вони “відкривають його бажання і премудрості”, “сокровенні порядки душі” [4, 82]. Як і їхні західноєвропейські однодумці, українські гуманісти великої ваги надавали розумові, вірили в його можливості й наполягали на значенні освіти. Підтвердження цьому можна знайти майже в усіх творах епохи Відродження. К. Транквіліон-Ставровецький цінність мудрості бачить у тому, що вона виводить людей із темряви, “скеровує заблудлих”, “прехитрі ремесла виявляє світу”, із “непотрібного потрібне творить”. Мудрість потрібна правителям і простому народові, молодим і старим, чоловікам і жінкам.

Отже, в українській філософській думці XVI – XVII століть простежується помітна тенденція до сприйняття ренесансного ідеалу людини як тілесно-духовної єдності, трактування її в дусі гуманістичного антропоцентризму. Це давало можливість по-новому підійти до проблеми виховання, враховуючи цілісність і різнобічність людської природи й закладених у неї потенцій. Ця проблема в Україні доби Відродження стала так само гострою і актуальною, як і в Західній Європі. Гуманісти відчували себе вихователями суспільства в цілому, у той же час жваво обговорювали її у власне педагогічному аспекті й самі брали активну участь в організації освіти.

Гуманісти були переконані у всеперемагаючій силі виховання, яке дає змогу виправити природні ганджі й розвинути позитивні якості, що існують у людині лише в потенції. Критикуючи моральні вади суспільства, вони доводили, що це є наслідком не природної гріховності, а неправильного виховання молоді. Відповідальність покладалася

передусім на батьків – такої думки був анонімний автор твору “О вихованні чад” (1609 рік). Він закидав батькам неухвалне ставлення до виховання дітей: “О ослах и конях паче прилежим, нежели о синах... Отци бо, иже о благочиннии и ціломудрії дітей нерадяще, дітоубийци суть...” [1, 52].

Головними напрямками виховної діяльності українські гуманісти вважали освіту й моральне виховання. Останнє розумілося не лише як набуття особистих позитивних якостей, але й як громадянсько-патріотичне. Думки про визначальну роль освіти у формуванні кращих рис особистості, справжній панегірик знанням і науці знаходимо у творах Х. Євлевича, М. Смотрицького, С. Оріховського.

Х. Євлевич засуджував батьків, які відвертають дітей від науки, і радив брати приклад із Александра Македонського, який добре навчався в Аристотеля й тому домогся великої слави. В Україні ж, писав він, “наука в убожестві гине, разом з нею і край ваш тане, як крижина”. “Ви ж, шляхетні слов’яни, – звертався поет до співвітчизників, – розплющуйте очі, до опіки науці ставайте охочі...” [2, 250, 261, 266].

Як і на Заході, захоплення античною культурою поєднувалося в українських гуманістів з вірністю християнській православній традиції. Моральним ідеалом гуманістів були традиційні християнські чесноти: стійкість, розважливість, поміркованість, справедливість. Уславлюючи видатних осіб, князів, гетьманів, запорозьке лицарство, гуманісти обов’язково підкреслювали їх благочестивість і відданість православній вірі. Релігійне виховання посідало чільне місце в братських школах.

Загалом виховний ідеал в українців сформувався в епоху Відродження як синтез ренесансних впливів, православної педагогіки й педагогіки традиційної, народної. У ньому було більше духовності й водночас чітко простежувався національний елемент.

Українські гуманісти на відміну від західноєвропейських проявляли чималий інтерес до організації освіти й займалися не лише літературною діяльністю, а й практичним шкільництвом.

Ренесансні впливи торкнулися здебільшого освітнього процесу. Центром нової освіченості стала Острозька гімназія, заснована 1576 року українським магнатом православної орієнтації, відомим меценатом князем К. Острозьким. Вона давала ґрунтовну філологічну підготовку, навчання велося трьома мовами – грецькою, латиною і церковнослов’янською. У навчанні й вихованні спиралися як на західноєвропейський досвід, так і на давньоруські й візантійські традиції. Власне, йдеться не лише про школу (“тримовний ліцей”), а й про бібліотеку, друкарню, співдружність високо освічених людей, інтелектуальну еліту України: Герасима Смотрицького, Тимофія

Михайловича, Василя Суразького, Клірика Острозького, Йова Княшнецького, Христофора Філарета. Серед випускників школи також був добре відомий гетьман П. Конашевич-Сагайдачний, багато відомих громадських діячів, учителів, письменників, бібліотекарів, перекладачів. Острозький культурно-освітній центр нагадував тоді європейську “республіку вчених” і був інтернаціональним закладом за своїм складом.

Загалом можна констатувати, що в Україні під впливом ренесансних ідей відбувалися певні зміни в розумінні людини та її буття. Посилився інтерес до таких питань, як місце людини в світі та її земне призначення, співвідношення тілесного й духовного, розуму й емоцій, шляхів пізнання й самопізнання. Ці зрушення можна вважати ренесансно-гуманістичними або такими, що наближаються до них.

Можна говорити й про посилення інтересу до проблем виховання, який дав поштовх для досить інтенсивного розвитку педагогічної думки. Як і на Заході, педагогіка почала виокремлюватися з гуманітарних наук у самостійну галузь. Майже всі твори вітчизняних гуманістів – публічні промови, проповіді, листи, напучення і послання – мали певну педагогічну спрямованість. Проте у творах викладачів і документах братських шкіл розглядалися питання виховання як цілеспрямованої діяльності.

Отже, ідеї ренесансного гуманізму досить відчутно вплинули на українську педагогічну думку XVI – XVII століть. Вони сприяли суттєвим змінам у розумінні людини, привернули увагу до необхідності світської освіти й виховання. Виховним ідеалом стала освічена, активна, діяльна людина, громадянин і патріот, здатний захистити свою віру та національні інтереси. Разом із тим це була людина високої духовності й християнської моральності.

БІБЛІОГРАФІЯ:

1. Маловідомі першоджерела української педагогіки: Хрестоматія / Упоряд.: Л.Д.Березівська та ін.. – К.: Наук. Світ, 2003.
2. Євліч Х. Лабіринт, або заплутана дорога, де гарна мудрість з повинності своєї...// Українські гуманісти епохи Відродження: Антологія: у 2-х ч. – Ч.2. – К.: Основи, 1995.
3. Литвинов В.Д. Католицька Русь: внесок українців в духовну культуру України ХУІ ст.: Історико-філософський нарис. – К., 2005.
4. Транквіліон-Ставровецький К. Зерцало богослов'ї // Пам'ятки братських шкіл на Україні: Тексти і дослідження / Редкол.: В.І.Шинкарук та ін.. – К.: Наук. думка, 1988.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА:

Окольніча Тетяна Володимирівна – доцент кафедри педагогіки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: дослідження історико-педагогічних процесів України.